

DARIUS BARONAS

## Didaktinis Petro Skargos požiūris į rusėnus

ANOTACIJA. Petras Skarga SJ buvo griežtas ir aistringas pamokslininkas. Nepataikavo nei sau, nei kitiems, pliekė individualias nuodėmes ir visuomenės negeroves, rūpinosi valstybės laivo būkle ir negailėjo rūsčių įspėjimų, kas atsitiktų, jei laivo įgula, ištikus audrai ir iškilus pavojui, taip ir liktų apsileidusi, aptingusi ar tiesiog puolusi į neviltį<sup>1</sup>. Skargos noriai klausėsi skirtingų luomų atstovai, jo pamokslams nelikdavo abejingi ir jo oponentai. Toks dalykas – vienas geriausių pamokslininko pripažinimo rodiklių. Visa savo veikla Skarga mokė, jis buvo Didaktas. Suprantama, kad griežtas mokytojas įsigyja ir draugų, ir priešų, net ir tada, kai jo veikla skiriama vien didesnei Dievo garbei ir žmonių sielų išganymui. Tad nenuostabu, kad tarp nepatenkintųjų Skarga buvo ir katalikų Bažnyčios dvasininkų, ir šlėktos atstovų, ir protestantų, ir, žinoma, rusėnų stačiatikių<sup>2</sup>. Tokią plačią auditoriją visada reikia turėti omenyje, net ir tada, kai liečiame siauresnę temą. Iš vienos pusės tai rodo, kad Skarga lieté visuotinai reikšmingus dalykus, iš kitos – kad jo požiūrį į konkrečią žmonių grupę ar bendruomenę formavo ne išimtinai subjektyvi patirtis, simpatija/antipatija, bet jį kur kas labiau lėmė Evangelija ir to meto katalikų Bažnyčios mokymas. Būtent tokie objektyviai egzistuojantys dalykai suteikia Skargos nepakartojamai žaviems tekstams universalesnį galiojimą, dėl kurio jie ne tik deramai reprezentuoja jo paties gyventą epochą, bet ir paveikia bet kurį atidesnį jo veiklą skaitytoją mūsų dienomis.

Bendrais bruožais Skargos požiūris į rusėnus buvo toks, kokį formavo kontr-reformacijos laikų Katalikų Bažnyčiai būdingas požiūris į nekatalikus. Anuomet nuoširdžiai tikėta, kad anapus Visuotinės (t. y. Katalikų) Bažnyčios išganymo nėra.

<sup>1</sup> Plačiau apie tai žr. Czesław Hernas, *Barok*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999, p. 180–184.

<sup>2</sup> Žr., pvz., Anna Sitkova, *Piotra Skargi potyczki z ludźmi epoki*, Kielce: Szumacher, 2000, p. 4–5.

Tokia griežta ir „nešiuolaikiškai“ atrodanti mintis nebuvo būdinga vien katalikams. Kiekviena save gerbianti konfesinė bendruomenė ar grupė laikėsi nuomonės, kad tik ji viena yra tikroji Kristaus paveldo ir apaštalių tradicijos saugotoja, turinti visas išganymui pasiekti reikalingas priemones<sup>3</sup>. Kadangi tuo metu išganymas ir amžinasis gyvenimas žmonėms rūpėjo kur kas labiau negu dabar (nors to išmatuoti, aišku, ir neįmanoma), konfesiniai ginčai, atsivertimai į vieną ar kitą denominaciją visuomet buvo susiję su galutiniais dalykais – eschatologija. Tuo metu lošta iš stambių – egzistencinių – sumų. Tai viena iš priežasčių, kodėl anuometinės polemikos kūriniai mūsų laikų žmonėms atrodo neįprastai karšti ir kategoriški. Tačiau anuomet tokie dalykai buvo norma, o veikiau išimtimi iš taisyklės reikia laikyti draugiškus pasikalbėjimus, kurių taip pat pasitaikydavo. Skargos kūrinius, kuriuose kalbama apie rusėnus ar kitatikius apskritai, priskirčiau prie aistringąją polemiką reprezentuojančių veikalų. Tad dabar ir pabandykime įvertinti šios polemikos karštį, jos šviesos ir šešėlių žaismą, ir rekonstruoti Skargos kūriniuose atsispaudusį Lenkijos ir LDK rusėno atvaizdą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Petras Skarga, bažnytinė unija, katalikai, stačiatikiai, rusėnai, graikai, religinė polemika

Reikia pažymėti, kad dėl suprantamų priežasčių Lenkijos istoriografijoje Petro Skargos asmeniui ir jo veikalams skiriamas nepalyginamai didesnis dėmesys negu Lietuvos istorijos tyrimų baruose<sup>4</sup>. Vis dėlto tokia disproporcija vis dar per daug režia akį, net ir tada, kai žinai, kad Skarga polonistikai žymiai aktualesnis negu lituanistikai. Bet ir pastaroji negali apsieiti be nuodugnesnių tyrimų, skirtų pirmajam Vilniaus universiteto rektoriui, Lietuvos sostinėje debiutavusiam literatūros srityje ir ilgėlesnį laiką būtent čia plėtojusiam savo daugiabriaunę veiklą<sup>5</sup>. Gerą pavyzdį, kaip Skargos tekstai gali būti sklandžiai

<sup>3</sup> Plg. Aleksander Naumow, „Kultura prawosławna na ziemiach polsko-litewskich (zarys dziejów)“, in: Idem, *Wiara i historia: Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich* (Krakowsko wileńskie studia slawistyczne = Krokuvos ir Vilniaus slavistikos tyrinėjimai, t. 1), Kraków: Instytut filologii słowiańskiej UJ, 1996, p. 27.

<sup>4</sup> Žr., pvz., Petruį Skargai skirtos svarbiausios literatūros bibliografiją: Ks. Piotr Skarga (1536–1612). *Życie i dziedzictwo. Rok jubileuszowy*, redakcja Roman Darowski SJ i Stanisław Ziemiański SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, Wydawnictwo Ignatianum, 2012, p. 391–418; Magdalena Komorowska, *Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012 (Tyrimų ir literatūros apžvalga, p. 7–14).

<sup>5</sup> Žr., pvz.: Paulius Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva: Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 261–263. Vaida Kamuntavičienė, „LDK jėzuitų požiūris į Lenkijos-Lietuvos valstybės valdymą XVII a.“, in: *LKMA Metraštis*, 2001, t. 19, p. 154–157; *Ankstyvieji Šv. Kazimiero „gyvenimai“*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 35–39, 174–189.

įjausti į LDK literatūros tyrimus, pateikia Viktorijos Vaitkevičiūtės monografija, skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokiškajam pamokslui<sup>6</sup>. Šis didele erudicija paremtas tyrimas rodo, kokį koloritą Skargos pamoksluose liestos temos teikė bendrai LDK pamokslų tradicijai. Taip pat minėtina Kęstučio Daugirdo studija apie garsųjį LDK reformatų veikėją Andriejų Volaną, kurioje daug dėmesio skiriama Volano ir Skargos polemikai<sup>7</sup>. Tokie darbai teikia vilčių, kad kada nors bus galima aiškiau atsakyti, pavyzdžiui, į klausimą, kokia buvo/nebuvo Skargos veikalų ir juose išdėstytų minčių recepcija lietuviškajame LDK kultūros segmente, ar turėjo Skargos skelbiamos mintys kokį nors poveikį, pavyzdžiui, jo bendraamžiui Mikalojui Daukšai ir t. t. ir pan.<sup>8</sup>. Šių klausimų tyrimas dar tik laukia savo laiko. Savo ruožtu šiuo savo straipsniu siekiame keletą tikslų. Pirmiausia, mums rūpi bent šiek tiek prisidėti prie besirančios Skargos tyrimų lietuviškosios tradicijos. Antra, stengsimės išryškinti kai kuriuos aspektus, kurie, mūsų nuomone, apskritai dar nėra pakankamai išryškinti, t. y. bandysime iš naujo įvertinti Skargos konfesinę polemiką to meto poleminės literatūros kontekste ir kontekstualizuoti Skargos požiūrį į LDK ir Lenkijos rusėnus, pateikdami jo nuomones apie graikus ir maskvėnus. Taip pat mums rūpės išryškinti kai kuriuos vilnietiškus jo literatūrinės kūrybos momentus.

#### 1. PETRAS SKARGA – BAŽNYTINĖS VIENYBĖS ENTUZIASTAS

Petro Skargos požiūrį į rusėnus parankiausia rekonstruoti pasitelkus jo veikalą, kuris, kaip įprasta tos epochos kūriniams, turi gana ilgą pavadinimą: *Apie Dievo Bažnyčios vienybę vieno ganytojo valdžioje ir apie graikų pasitraukimą iš tos vienybės, pateikiant įspėjimą ir priminimą Rusios tautoms, kurios laikosi graikų*.<sup>9</sup> Jau pavadinime atsispindi trinarė Skargos veikalo sąranga: pirmojoje

<sup>6</sup> Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

<sup>7</sup> Kęstutis Daugirdas, *Andreas Volanus und die Reformation im Grossfürstentum Litauen*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2008.

<sup>8</sup> Plg. Jurgis Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 230–231, 382.

<sup>9</sup> Piotr Skarga, „O jedności Kościoła Bożego pod jednym pastierzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu z przestrogą i upominaniem do narodów ruskich przy grekach stojących: Rzecz

dalyje jis kalba apie Dievo Bažnyčios vienybę, antrojoje – apie Bažnyčios skilimą (schizmą), o trečioji yra kulminacinė – joje Skarga, panaudodamas visą savo iškaltos arsenalą, kviečia Rusios tautas susivienyti su Šv. Bažnyčia ir Romos sostu.

Skargos veikalas *Apie Dievo Bažnyčios vienybę*, paskelbtas Vilniuje 1577 m., buvo pirmasis teologinis veikalas lenkų kalba<sup>10</sup>. Jis priskirtinas prie poleminės teologijos kūrinių, jame pateikiamos ekleziologinės mintys paremtos Šventojo Rašto ir Bažnyčios Tėvų autoritetu. Būtent toks teologinis požiūris ir Šventuoju Raštu grindžiami argumentai formavo Skargos poleminio veikalo „strategiją“. Tad ją reikėtų bent trumpai pristatyti.

Nagrindėdamas Petro Skargos veikalus, Stanisławas Obirekas SJ išskyrė keturioliką Bažnyčios vaizdinių, kuriais naudojosi Skarga, kalbėdamas apie Bažnyčią. Dauguma jų paimti iš Šventojo Rašto, todėl iš Skargos tekstų Bažnyčia mums prieš akis iškyla kaip vieno Ganytojo ganoma kaimenė ir Motina, kaip Nojaus arka ir Kristaus Kūnas, kaip ant uolos pastatytas namas ir Gerojo Samariečio parūpinta prieglauda sužeistajam, kaip Gyvybės medis (vynuogienos) ir Dangiškoji Jeruzalė, kaip Kristaus rūbas ir Numylėtinė, kaip Karalienė ir Liudytoja. Dalis vaizdinių paimta iš kur kas žemiškesnės sferos, todėl Bažnyčia Skargai taip pat asocijuojasi ir su kariuomenės, ir su apgultos tvirtovės vaizdiniais<sup>11</sup>. Kalbėdamas apie jam (ir ne tik jam) labai svarbią Bažnyčios vienybės temą, Skarga aktyviai naudojo vieno Ganytojo ganomos kaimenės vaizdinį. Tik vieno Ganytojo valdžioje esančios avelės gali tikėtis būti išganytos. Kristus žemėje šią misiją patikėjo apaštalui Petru ir jo įpėdiniais – popiežiams, todėl tik pripažįstant popiežiaus valdžią galima priklausyti nepasiklydusių avelių kaimenei. Tokią nuomonę Skarga aistringai gynė ir propagavo. Išganymui reikalingos vienybės svarbai pabrėžti Skarga taip pat naudojo ir mistinio Kristaus Kūno vaizdinį. Toks vaizdinys buvo ypač tinkamas atsižvelgiant į tuometinę politinę Lenkijos ir Lietuvos tikrovę. Kaip skirtingos kūno dalys sudaro vieną kūną, taip

---

krótka na trzy części rozdzielona“, in: *Русская историческая библиотека*, t. 7, kn. 2, Перепопыр, 1882, skil. 223–526.

<sup>10</sup> Stanisław Obirek, „Wkład ks. Piotra Skargi w przygotowanie unii brzeskiej“, in: *Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość 1596–1996. Materiały międzynarodowego sympozjum*, 19–20 listopada 1996, Kraków: Wydawnictwo naukowe Papieskiej akademii teologicznej, 1998, p. 187.

<sup>11</sup> Detaliau šie vaizdiniai nagrinėjami ir komentuojami šiame veikale: Stanisław Obirek, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994, p. 86–120.

ir skirtingos tautinės bendruomenės su savo kultūra ir tradicijomis gali ir turi priklausyti tai pačiai Bažnyčiai, kurios matoma galva yra popiežius. Tiesa, Skarga kone probėgšmais užsiminė, kad priklausymo sąlyga yra ir priešiškę Bažnyčios mokymui nuostatų atsisakymas ar neturėjimas (*lubo bez przeciwności*), ir tokia išlyga, žinoma, galėjo atverti kelią nesibaigiančioms diskusijoms apie tai, kurgi prasideda tas priešiškusmas<sup>12</sup>. Skargos raminimai dėl galimybių išsaugoti kultūrinį savitumą ir kartu akcentuojamas bažnytinės vienybės su popiežiumi reikalas turėjo raminti rusėnų nuogastavimus, kad priėmę bažnytinę uniją jie neteksiantys ir savo tautinės bei kultūrinės tapatybės<sup>13</sup>. Visai suprantami buvo tokie nuogastavimai epochoje, kurioje iš tėvų ir protėvių paveldėta tradicija su nusistovėjusiomis bažnytinėmis apeigomis, šventėmis, iškilėmis ir netgi (mūsų požiūriu) banaliais kasdieniais papročiais (pvz., barzdų želdinimo ar skutimosi, vienokios ar kitokios gavėjimo trukmės ir pan. klausimai) buvo glaudžiai susijusi su viltimis pelnyti amžiną išganymą. Anuomet niekas negalėjo visiems priimtinaai nusakyti ir susitarti, kur yra ta riba, skirianti leistinus, toleruotinus ir, antra vertus, Bažnyčios mokymui priešiškus dalykus. Šios niekur negalinčios nuvesti diskusijos Skarga neplėtojo, jam svarbiausi buvo ne kultūrinės ar tautinės, bet religinės plotmės dalykai, kuriems jis ir skyrė visą savo erudiciją ir visą aistrą. Todėl neatsitiktinai pirmosios dvi jo veikalo *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* dalys skirtos pažinčiai su teologinėmis tiesomis bei Bažnyčios istorijos faktais<sup>14</sup> ir todėl jose santykinai mažai kalbama apie rusėnus. Tačiau iš pavienių kreipinių, iš paskirų pavyzdžių aiškiai galima pajusti, kad visas šis didžiule erudicija grįstas veikalas rašytas prieš akis turint įsivaizduojamą rusėnų auditoriją. Trečioji Skargos veikalo dalis skirta atviram pokalbiui su rusėnais, joje sutelkti iškalbingiausi kreipiniai ir atsišaukimai. Tam tikri Skargos kūrinysje esantys

<sup>12</sup> *Ibid.*, p. 91.

<sup>13</sup> *Ibid.*

<sup>14</sup> Žinoma, reikia nepamiršti, kad Skarga buvo kur kas stipresnis pamokslininkas ir teologas negu istorikas, todėl savo tezėms iliustruoti jis su dideliu patosu rinkosi tik tuos faktus, kurie palankiai nušviesdavo Romos Katalikų Bažnyčios atstovų veiklą ir, žinoma, aiškin-damas bažnytinio skilimo ilgalaikiškumą ir gilumą, nekreipė dėmesio į didelę tarpusavio nepasitikėjimo ir netgi priešiškumo atmosferą, ilgus amžius tvyrojusią tarp lotynų ir graikų apeigų krikščionijos atstovų. Šiuos Skargos veikalo bruožus koncentruotai ir aiškiai aptarė Auguste Berga, *Pierre Skarga (1536–1612): Un Prédicateur de la cour de la Pologne sous Sigismund III. Étude sur la Pologne du XVI<sup>e</sup> siècle et la protestantisme polonais*, Paris: Société française d'imprimerie et de librairie, 1916, p. 197.

motyvai kartojasi ir ataidi nuo knygos pradžios iki pabaigos, todėl manau esant teisinga apimti visą Skargos tekstą ir joje esančią mūsų temai svarbią medžiagą suskirstyti į tam tikras potemes.

a) Rusėnai – graikų suvedžioti paprastuoliai

Krokuvos universitete (1552–1555) ir Romoje pas jėzuitus (1569–1571) įgijęs puikų išsilavinimą, pasikaustęs teologinėmis ir istorinėmis žiniomis, atvykęs iki tol mokslo vyrų gausa negarsėjusį Vilnių, Skarga turėjo jaustis gana tvirtai. Iš protestantų, ko gero, tik Andriejus Volanas buvo dėmesio vertas priešininkas<sup>15</sup>. Nieko panašaus tuo metu nebuvo galima rasti tarp Vilniaus stačiatikių. Stačiatikių ausis pasiekę Skargos pamokslai kėlė susidomėjimą, jų recepcija, regis, buvo nevienareikšmė, o atgarsiai, kaip galima spėti, įvairūs<sup>16</sup>. Matyt, būtent tai stiprino katalikų stovyklos viltis, kad Skargos skelbiamiems dalykams galbūt bus lemta turėti ilgalaikį pageidaujamą poveikį. Todėl manyčiau, kad Skargos anonimiškai minimi „kai kurie“ žmonės, kuriems šovė mintis, kad tokius jo pamokslius vertėtų išspausdinti, kaip tik ir buvo visuomenės nuotaikų pulsą jaučiantys katalikai<sup>17</sup>. Turbūt neatsitiktinai iškart po to, kai buvo užsiminta apie tokios minties palaikytojus, Skarga paminėjo Vilniaus vyskupą Valerijoną Protasevičių, jo žinion perdavusį rusėniškas knygytes, kuriose buvo skelbiami Romos Katalikų Bažnyčiai priešiški tekstai, o katalikai koneveikiami kaip eretikai<sup>18</sup>. Skarga, ko gero, buvo visiškai tikras, kad prie tokio mąstymo ištakų stovėjo priešiška bažnytinės unijos atžvilgiu nusiteikę graikai<sup>19</sup>.

<sup>15</sup> Plačiau apie tai žr. Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 102–126; Magdalena Komorowska, *op. cit.*, p. 40–42.

<sup>16</sup> Žr., pvz., Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 528.

<sup>17</sup> *Ibid.*, skil. 227: „O czym gdy ia kazania niektore tu w Wilnie z powinności y posłuszeństwa ś. czynił, a wiele zakonu Greckiego ludzi temu się przysłuchało, – zdało się niektórym, abych to był dał na pismie.“ Dar šiek tiek dėmesio aplinkai, inspiravusiai Skargos literatūrinę veiklą, skirsime tolesniame skyriuje „Vilnietiškas momentas“.

<sup>18</sup> *Ibid.*, skil. 227–228.

<sup>19</sup> Atrodo, kad kol kas nėra detaliau ištirtas klausimas, kokius konkrečiai antikatalikiškos polemikos veikalus buvo surinkęs ir Skargos dėmesiui pateikė Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius. Tiesa, esama nuomonės, jog tai buvę ankstesniųjų amžių Kijevo metropolitų (daugiausia graikų) parašyti, sukompiliuoti veikalai. Žr. Józef Tretiak, *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1912, p. 58.

Toks dalykas Skargai buvo vienas iš daugelio įrodymų, kaip žiauriai graikai bus suklaidinę Rusios stačiatikius. Todėl jis, „jausdamas gailę Rusios tautai, kurią graikai taip suvedžiojo“, ir norėdamas, kad jai „tokie šmeižtai netrukdytų“ kelyje link bažnytinės vienybės, nusprendė savo knygoje išsamiai parodyti, kokie graikai yra barningi ir nepaklusnūs, ir įspėti rusėnus, kad neverta laikytis jų atskalūnybės bei klaidų<sup>20</sup>. Skarga ėmėsi šio darbo, iš visos širdies trokšdamas, kad išblaškytos ir vilkų grėsmę patiriančios avys vėl susitelktų į vieną kaimenę, ganimą Kristaus vietininko, popiežiaus. Viena šio veikalo raudonų gijų – graikai<sup>21</sup>.

Dėl graikų vaidmens Bažnyčios skilimo istorijoje Skarga jiems skiria gėdintinai daug dėmesio. Jo pateikiamas graikų istorijos ir anuometinės dabarties vaizdas yra keliasluoksnis. Pačiais šilčiausiais žodžiais Skarga atsiliepia apie senovės graikus, Bažnyčios Tėvus ir mokytojus iš vėlyvosios Antikos ir ankstyvųjų Viduramžių, kurie rašė ir kalbėjo apie Romos vyskupo viršenybę. Pavienių, unijai palankių graikų Skarga randa ir vėlesniais amžiais (kaip antai Konstantinopolio patriarchą Joną XI Beką (1275–1282), bet iš jo veikalo matyti, kad kuo labiau artėjame prie paties Skargos laikų, tuo labiau unijai palankių graikų gretos retėja, o jas užpildo barningi, nepaklusnūs ir išdidūs graikai, griežtai nusistatę prieš vienybę su Romos Katalikų Bažnyčia. Popiežiaus autoriteto nepripažinimą Skarga laikė sunkia nuodėme, už kurią galiausiai skaudžiai baudžiama<sup>22</sup>. Tad nieko nuostabaus, kad būtent taip Skarga interpretuoja Bizantijos imperijos žlugimą: savo atskalūnybėje užkietėjusius graikus ištiko Dievo bausmė, jie prarado savo imperiją, pateko į turkų valdžią ir taip šiems atvėrė vartus „į Europą ir Vakarų karalystes“<sup>23</sup>. Atrodo, kad kalbant apie tokius „naujuosius graikus“ vienintelė, ypač ryški žvaigždė apniukusioje Graikijos padangėje Skargai buvo ir liko Kijevo ir visos Rusios metropolitas Izidorius<sup>24</sup>, aktyviai dalyvavęs 1439 m. sudarant Florencijos

<sup>20</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 228.

<sup>21</sup> Plg. Krzysztof Koehler, *Boży podżegacz. Opowieść o Piotrze Skardze*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury & Wydawnictwo Sic!, 2012, p. 72–76.

<sup>22</sup> Plg. Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 342.

<sup>23</sup> *Ibid.*, p. 459: „Tak się skończyło państwo Greckie! Tak się odszczepieństwa y nieposłuszeństwa ku kościołowi Bożemu zapłaciły! Czego się żal, Boże!“

<sup>24</sup> Ryszard Łużny, „Księdza Piotra Skargi SJ widzenie Wschodu chrześcijańskiego“, in: *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 2: *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, pod red. Stanisława Stępnia, Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1994, p. 71–72.

bažnytinę uniją<sup>25</sup>. Su dideliu pasigėrėjimu Skarga aprašo jo kelionę per Lenkiją ir Rusios žemes į pačią Maskvą, kur jam dėl bažnytinės vienybės propagavimo teko patirti įvairių nemalonumų ir kančių. Toliau jis aprašo Izidoriaus prounijninę veiklą Konstantinopolio apgulties metu (1453), kai jam vėl teko patirti įvairiausių pavojų, iš kurių jis kone stebuklingai išsigelbėjo. Šią savotišką metropolito Izidoriaus martirologiją Skarga užbaigia apokrifinėmis žiniomis, esą iš karto po Konstantinopolio žlugimo Izidorius išskubėjęs tiesiai į Maskvą, kur galiausiai pelnė kankinio vainiką „dėl katalikiškosios tiesos, vienybės ir taikos Kristuje“<sup>26</sup>. Skargos dėstyje Izidoriui tenka svarbus vaidmuo, nes jo, kankinio, kraujas šaukia rusėnus, kviesdamas juos bažnytinę vienybę su katalikais<sup>27</sup>. Baigiamosiose knygos skyriuose prie šio balso Skarga prijungia įsivaizduojamą turkų priespaudoje dejuojančių graikų chorą: „O kad jūs girdėtumėte balsus tų gerųjų graikų, kurie būdami nelaisvėje jums šaukia ir rėkia: „Jūs, graikų Bažnyčios likučiai, kurie išvengėte žiauraus Turko rankos, neskitekite mūsų nuodėmėmis ir mūsų atskalūnybe, dėl to juk mus Viešpats atidavė į tokią vergovę, kaip matote. [...] Geriau klausyti Kristaus vietininko laisvai Dievui tarnaujant, negu toje vergovėje lankstytis pagoniui.“<sup>28</sup> Skargos moralas pasitelkus nelaimingų graikų pavyzdį yra pakankamai aiškus: jei jūs, rusėnai, ir toliau laikysitės atskalūnybės, jūs ištiks panašus likimas.

Be graikus ištikusių nelaimių priminimo, Skargos veikale *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* ryškiai išsiskiria mintys, kuriomis siekta sukelti rusėnų pasipiktinimą tiek dėl graikų tariamos klastos, tiek dėl savo pačių tamsumo. Skarga išskiria tris svarbiausias priežastis, kodėl Rusios Stačiatikių Bažnyčioje tvyro netvarka, neleidžianti klestėti mokslams, ir trukdanti vykdyti žmonių išganymo misiją: tai vedę dvasininkai, bažnytinė slavų kalba ir blogai sustyguotas

<sup>25</sup> Plačiau apie jo veiklą žr. Joseph Gill, *The Council of Florence*, Cambridge: At the University Press, 1959.

<sup>26</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 459. Galima pastebėti, kad Izidoriaus kaip kankinio įvaizdis ilgai gyvavo LDK katalikų, o gal ir rusėnų terpėje. Albertas Vijūkas-Kojalavičius savo knygelėje *Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje* (1650) nurodo, kad apie Izidoriaus kankinystę praneša rusų metraščiai, bet taip pat pateikia ir kitą (tikrą) versiją: kad Izidorius, pelnęs kardinolo titulą, mirė Romoje 1463 m. (žr. Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, sudarė Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 44–47).

<sup>27</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 459.

<sup>28</sup> *Ibid.*, skil. 512.

pasauliečių paklusnumas dvasinio luomo atstovams<sup>29</sup>. Šie dalykai neatsirado be niekur nieko, juos rusėnams perdavė ne kas kitas kaip graikai. Tikra graikų apgaule reikia laikyti tai, kad perdavė Rusios tautai savo tikėjimą graikai neperdavė savo kalbos. Jei su krikščionybe būtų buvęs įskiepytas ir graikų kalbos vartojimas, rusėnai būtų tapę žymiai protingesni ir jau seniai būtų permatę graikų atskalūnybę ir klastą. Nes jeigu tu moki tik slavų kalbą, niekada nebūsi mokytas: *Z sławińskiego języka nigdy żaden uczonym być nie może*<sup>30</sup>. Juk dėl taip nulemtu tamsumo taip ir liksi įkalintas graikų atskalūnų apgaulėje. Bet jeigu kas būtų sakęs, kad dar nevēlu mokytis graikų kalbos ir semtis jų pasaulietinės išminties, toks oponentas nebūtų padaręs didesnio įspūdžio Skargai, kuris ne kartą pabrėžė, kad šviesa Rytuose jau užgesusi ir šviečia tik Vakaruose.<sup>31</sup>

#### b) Istoriniai argumentai už bažnytinę vienybę

Be teologinių argumentų ir gerųjų senųjų graikų minčių, Skargai dar rūpėjo rusėnams parodyti, kad jie turi bendrumų su likusiomis slavų tautomis. Jis jiems priminė, kad šios garbingos ir plačiai paplitusios tautos taip vadinamos nuo žodžio „šlovė“<sup>32</sup>. Jis priminė, kad pirmųjų slavų tikėjimo mokytoju buvo Ilyrijoje pamokslavęs apaštalas Paulius, vēlesniais amžiais jiems tikėjimą nešė Romos Bažnyčios pasiųsti „du slavai (*Słowacy*)“, tikri broliai, vyskupai Metodijus ir Kirilas<sup>33</sup>. Aprašydamas, kaip Rusia, valdant Kijevo kunigaikščiui Vladimirui, priėmė krikščionybę, Skarga aiškina, kad taip atsitiko kone atsitiktinai: tokį dalyką Skarga aiškina geografija (Konstantinopolio artumu) ir tuo, kad Vladimiro žmonės buvo „paprasti ir netašyti žmonės“: jie dėmesį kreipė tik į bažnytinių rūbų spindesį ir tapytų paveikslų grožį ir tik todėl apsisprendė krikščionybę priimti iš graikų<sup>34</sup>. Skarga buvo tikras, kad jeigu senieji rusai pagonyis į Konstantinopolį būtų atvykę ikonoklastiniais laikais, jie iš graikų tikrai nebūtų priėmę

<sup>29</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 483.

<sup>30</sup> *Ibid.*, skil. 485–486. Taip pat žr. Jan Stradomski, *Spory o „wiarę grecką“ w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków: Scriptum, 2003, p. 123.

<sup>31</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 230.

<sup>32</sup> *Ibid.*, skil. 384.

<sup>33</sup> *Ibid.*, skil. 385.

<sup>34</sup> *Ibid.*, skil. 386.

krikščionybės. Bet net ir tokiomis aplinkybėmis, kai graikai jau buvo spėję savo maldos namus išpuosti naujomis, blizgančiomis ikonomis, Apvaizda pasirūpino, kad Rusios gyventojų atsivertimas į krikščionybę įvyktų kaip tik tada, kai Romos Bažnyčia graikus buvo ką tik išgydžiusi nuo ikonoklastų erezijos ir kai graikai stipriai laikėsi vienybės su katalikais<sup>35</sup>. Šiais argumentais Skarga turėjo įtikinti savo skaitytoją, kad iš pat pradžių Rusios gyventojai gyveno vienybėje su Romos Bažnyčia ir tik graikai bus juos taip apgailėtinais suklaidinę.

### c) Kokia nauda iš bažnytinės vienybės?

Pateikęs teologinius ir istorinius argumentus už bažnytinę vienybę, Skarga nepaliko be dėmesio ir gyvenamo meto realijų. Jam, aišku, labiausiai rūpėjo, kad jo gyvenamo meto rusėnai per susijungimą su Romos Katalikų Bažnyčia galėtų pelnyti išganyką<sup>36</sup>. Būtent šiam tikslui buvo pasitelkti argumentai, paimti iš gyvenamo meto. Skarga buvo įsitikinęs, kad stačiatikių unija su katalikais prisidėtų prie didesnės tarpusavio meilės ir krikščionių vienybės „šioje karalystėje“, t. y. Abiejų Tautų Respublikoje<sup>37</sup>. Jis jautė, kad tarp Lietuvos katalikų ir stačiatikių tebeegzistavo tam tikra nepasitikėjimo siena, nors formaliai jų, kaip ir protestantų, teisės buvo sulygintos su katalikų teisėmis dar prie Žygimanto Augusto (1563 ir 1568 m.)<sup>38</sup>. Todėl Skarga ir mano, kad esant bažnytinei vienybei ne tik Lenkijos karaliai, bet ir „ta Lietuvos žemė“ labiau pasitiktų rusėnais ir jiems patiktų aukštesnius valstybinius postus<sup>39</sup>. Bažnytinė vienybė sustiprintų valstybę, pašalintų rusėnų dvasininkų grubumą ir nemokytumą, „eretikai“ (protestantai) greičiau atsiverstų į tikrąjį tikėjimą, o „pagonys“ (šiuo atveju musulmonai) būtų priversti šlovinti „mūsų Dievo vardą“ ir „liautųsi piktžodžiavę prieš Kristaus tikėjimą“<sup>40</sup>. Skargos nuomone, tokios idilės siekti rusėnams turėtų būti visai nesunku, nes tereikia, kad jų metropolitas būtų skiriamas popiežiaus, kad rusėnai laikytųsi visų Romos

<sup>35</sup> *Ibid.*, skil. 386–387.

<sup>36</sup> *Ibid.*, skil. 229.

<sup>37</sup> *Ibid.*

<sup>38</sup> Plačiau apie tai žr. Kazimierz Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska, 1370–1632*, Warszawa: Kasa im. Mianowskiego – Instytut popierania nauki, 1934 (naujas leid. 2005), p. 88–90.

<sup>39</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 490.

<sup>40</sup> *Ibid.*, skil. 489.

Bažnyčios tikėjimo straipsnių ir pripažintų Romos Bažnyčios viršenybę<sup>41</sup>. O svarbiausia, kad rusėnai visai neturi bijoti dėl savo graikiškų apeigų ateities, nes Bažnyčia yra kaip karalienė, apsirėdžiusi prabangiais drabužiais, įvairiaspalviais perlais ir brangakmeniais, ir todėl Roma, „mylėdama savo apeigas, mėgsta ir graikiškas“<sup>42</sup>. Tokių ir panašių patikinimų ar padaršinimų vargiai galėjo pakakti. Mat Skarga, demonstruodamas iš bažnytinės vienybės plaukiančią naudą, rusėnus taip stipriai kvietė į bažnytinę vienybę, kad kone ragino juos nekreipti dėmesio į savo bažnytinę hierarchiją ir ją tiesiog palikti, jei pastaroji unijos reikalu pasirodytų nesukalbama<sup>43</sup>. Kaip tokiomis sąlygomis susivieniję ar tiesiog prie Romos katalikų Bažnyčios prisijungę rusėnai išlaikytų savo graikiškas apeigas – toks klausimas liko be atsako.

#### d) Skargos griežtumo/palankumo rusėnams dilema

Iš Skargos *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* matyti, kad rusėnams piršdamas bažnytinę uniją jis buvo įsitikinęs, jog iš jos rusėnai susilauks visokeriopos naudos ir jokių nuostolių. Tiesa, vietomis jo argumentavimas buvo toks aštrus, kad jis, kaip ir galima būtų tikėtis, turėjo iššaukti ir iššaukė audringą nepasitenkinimą<sup>44</sup>. Todėl neatsitiktinai iš savo ką tik minėto veikalo antrosios laidos (1590) Skarga pasirūpino pašalinti labiausiai ausį rėžiančius išsireiškimus<sup>45</sup>. Aišku, tai rodo Skargos lankstumą ir jo gebėjimą reaguoti į savo auditoriją. Mūsų nuomone, tai darydamas jis ne tik siekė pašalinti tai, kas galėtų kliudyti sudaryti bažnytinę uniją, bet ir labiau atskleisti, labiau artikuliuoti savo palankumą rusėnams. Paprastai tokia Skargos savybė

<sup>41</sup> *Ibid.*, skil. 489.

<sup>42</sup> *Ibid.*, skil. 492: „Y owszem rad ie widzi, w swoich się kochaiąc, Greckie miłuię.“

<sup>43</sup> Krzysztof Koehler, *op. cit.*, p. 76.

<sup>44</sup> Józef Tretiak, *op. cit.*, p. 70–106.

<sup>45</sup> Stanisław Obirek, „Teologiczne podstawy pojęcia jedności w dziele ks. Piotra Skargi *O jedności Kościoła Bożego*“, in: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, praca zbiorowa pod red. Ryszarda Łuźnego, Franciszka Ziejki i Andrzeja Kępińskiego, Kraków: Universitas, 1994, p. 189–190. Leidžiant antrą šio veikalo laidą pasikeitė jo dedikacija (vietoj Konstantino Vasilijaus Ostrogiškio dabar jis buvo dedikuotas Zigmantui III Vazai) ir šiek tiek pats pavadinimas: *O rządzie i jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim i ruskim od tej jedności odstąpieniu* (t. y. *Apie Dievo Bažnyčios valdymą ir vienybę vieno Ganytojo valdžioje ir apie graikų ir rusėnų pasitraukimą iš šios vienybės*).

pateikiama kaip konstanta<sup>46</sup>. Antai Skargos veikalus nuodugniai tyręs mūsų jau minėtas Obirekas pabrėžia, kad Skarga gerai žinojo, jog norint patraukti pasiklydusius, juos reikia patraukti maloniu, padoriu elgesiu, teikiant jiems kaimynišką pagalbą ir pan.<sup>47</sup> Plėtodamas tą pačią mintį Obirekas ragina visada turėti omenyje, kad Skarga nuolatos stengdavosi demonstruoti vienybės idealą, tuo pat metu rodydamas pagarbą įvairovei<sup>48</sup>. Tačiau reikia atsižvelgti ir į tai, kad Skargos pagarba įvairovei stipriau pasireiškė jo garsiojo veikalo antroje laidoje, o mintį apie kaimynišką pagalbą paklydusiems Obirekas pasitelkia iš 1610 m. paskelbtų pamokslų. Tad galbūt galima daryti atsargią prielaidą, kad laikui bėgant Skarga iš tiesų ėmė stipriau akcentuoti nuosakumą, atsižvelgdamas į savo ir kitų gyvenimišką patirtį bei įvykius, lydėjusius Brastos bažnytinę uniją, kurią sudarant jis, kaip žinoma, aktyviai reiškesi<sup>49</sup>. Tokiu lankstumu, kuris, aišku, jokių būdu nenukrypo nuo Katalikų Bažnyčios doktrinos, Skarga skyrėsi nuo savo konfratro ir bendraminčio Benedikto Herbesto, kuriam bažnytinės unijos reikalas buvo stipriai parūpęs turbūt netgi anksčiau negu pačiam Skargai. Dar 1566 m. Herbestas paskelbė veikalą *Kelio nurodymas (Wypisanie drogi...)*, kuriame propagavo unijos tarp katalikų ir stačiatikių reikalą. Dar vieną veikalą bažnytinės unijos reikalu Herbestas, jau būdamas jėzuitu, paskelbė 1586 m.: *Romos katalikų Bažnyčios tikėjimo argumentai ir graikiškos vergovės istorija, dėl vienybės (Wiary Kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historya, dla jedności)*. Nors programiškai veikalas skelbia savo tikslą – „dėl vienybės“, tačiau vargu ar jis pateisino į jį dėtas viltis. Kaip pastebi Józefas Tretiakas, nors šis veikalas parašytas plačiam skaitytojų ratui lengvai skaitomu stiliumi ir pasižymi aiškia struktūra, didžiausią įspūdį turėjo kelti ir daugiausia alyvos į poleminę ugnį pilti būtent šios knygos pabaiga. Mat čia rusėnai kaltinti, esą jie neturi nei atminties, kad pakartotų „Tėve mūsų“ ir „Tikiu į Dievą“ maldas, nei proto, kad galėtų išganingus dalykus matyti, nei geros valios, kad ga-

<sup>46</sup> Plg., pvz., Krzysztof Koehler, *op. cit.*, p. 72, 78–79.

<sup>47</sup> Stanisław Obirek, *Wizja Kościoła i państwa*, p. 90.

<sup>48</sup> *Ibid.*, p. 120.

<sup>49</sup> Apie tai žr., pvz.: Oscar Halecki, *From Florence to Brest (1439–1596)*, Rome: Sacrum Poloniae Millenium, 1958, p. 240–241; 377–378; Borys A. Gudziak, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 2001, p. 239–242. Dėl Skargos palyginti santūraus pakantumo taip pat žr. M. Komorowska, *op. cit.*, p. 40, 58.

lėtų padoriai gyventi (*dobrze żyć*). Dėl esą neteisingo sakramentų teikimo rusėnai buvo kaltinami pražudantys mažų vaikų sielas, nežinantys, kas tai yra teisinga išpažintis, ir tuo, kad vedybiniuose santykiuose toleruoja „aiškų svetimavimą“ ir t. t. ir pan.<sup>50</sup> Panašių kaltinimų Skargos veikale nerasime. Kalbant apie jame pateikiamą rusėnų įvaizdį dera prisiminti, kad jie nėra traktuojami izoliuotai nuo kitų slavų tautų ir graikų. Skarga, pažėrdamas daug kritikos graikams schizmatikams, kartu mažino pačių rusėnų „kalbę“. Dėl visko labiausiai kalti graikai. Rusėnai niekuo dėti, kad juos, naivius ir bemokslius, suvedžiojo rafinuoti graikai. Rusėnas kaip vaikas – toks įvaizdis, suprantama, galėjo piktinti rusėnus, bet jame sunku būtų rasti atvirą ar gilų priešišumą, kaip kad dažnai iš tikrųjų būna sunku pykti ant mažo vaiko. Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Lenkijos ir Lietuvos rusėnas – tai visai ne tas pats kas maskvėnas. Skargos veikale maskvėnai pasirodo kaip kone beviltiškai sugadinti, piktybiški paaugliai. Skarga primena, kad maskvėnui nėra bjauresnio žodžio negu katalikas, ir jie mano pasitarnaujantys Dievui, jei pražudo ar užmuša kokį nors Romos Bažnyčios krikščionį<sup>51</sup>. Prie tokio maskvėnų priešiškumo katalikams taip pat prisidėjo jau ne kartą minėti graikai, juodinę Romos Katalikų Bažnyčios tikėjimą<sup>52</sup>. Net ir tai pasakęs, Skarga vis dėlto vylėsi, kad gal ir maskvėnai kada nors priims bažnytinę uniją<sup>53</sup>. Žinoma, daugiau vilčių teikė vietiniai rusėnai, kuriuos Skarga laikė protingesniais už maskvėnus<sup>54</sup>.

Reikia pastebėti, kad panašias charakteristikas, tik pritaikytas ir LDK bei Lenkijos rusėnams, ir Maskvos valstybės rusams bendrai, galime aptikti garsiajame Jono Sakrano veikale: *Rusėniškų apeigų paklydimų išaiškinimas* (*Elucidarius errorum ritus ruthenici*). XV a. pab. – XVI a. pr. Jonas Sakranas buvo vienas labiausiai mokytų Krokuvos universiteto teologų<sup>55</sup>. Tad neatsitiktinai į jį kreipėsi Vilniaus vyskupas Albertas Taboras su prašymu teologiškai įvertinti

<sup>50</sup> Józef Tretiak, *op. cit.*, p. 89. Taip pat žr. Benedykt Herbest, „Wiary Kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historya, dla jedności“, in: *Русская историческая библиотека*, t. 7, kn. 2, Петербург, 1882, p. 597.

<sup>51</sup> Piotr Skarga, *O jedności Kościoła Bożego*, skil. 388 ir 478.

<sup>52</sup> *Ibid.*, skil. 388.

<sup>53</sup> *Ibid.*, skil. 497.

<sup>54</sup> *Ibid.* Plg. Krzysztof Koehler, *op. cit.*, p. 78.

<sup>55</sup> Henryk Barycz, „Jan z Oświęcimia zwany Sakranem“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 10/3, s. 46, Wrocław etc.: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1963, p. 467–468.

rusėnų apeigas. Likimo ironija ta, kad Vilniaus vyskupas, tuo metu kaip tik rėmęs LDK stačiatikių unijines aspiracijas, gavo tokį veikalą, kuris unijai su rusėnais iš esmės buvo priešiškas, ir prisidėjo prie to, kad unijos reikalas po to ilgus dešimtmečius buvo tiesiog užmirštas<sup>56</sup>. Jame rusėnai ir maskvėnai apibūdinami vien neigiamomis spalvomis, parodomi kaip iš pagrindų sugadinti eretikai, su kuriais unija tiesiog negalima. Sakranas išskyrė 40 klaidingų stačiatikių tikėjimo punktų ir įrodinėjo, kad visi jų bažnytiniai sakramentai niekiniai<sup>57</sup>. Tokių stačiai negatyvių vertinimų garsiajame Skargos veikle nerasisime. Nors ir kritikuodamas tam tikras rusėnų religinės kultūros apraiškas, jis stengiasi parodyti, kad dėl to kalčiausi yra išdidūs, barningi ir sukti graikai, ir visada parodo, kad išeitis yra – reikia grįžti prie dar senesnio, dar tikresnio tikėjimo, kurio laikėsi gerieji, pirmųjų krikščionybės amžių graikai, gyvenę vienybėje su popiežiumi. O Sakrano perspektyva visai kitoniška, mat jam rusėnai yra tokie užkietėję schizmatikai, kad jie net ir iš graikų Bažnyčios Tėvų esą priima tik tokius dalykus, kurie neprieštaruoja jų „klaidoms“<sup>58</sup>. Žinoma, ir kai kurie Skargos pasakymai, be abejo, buvo aštrūs ir kėlė nepasitenkinimą tarp stačiatikių, tačiau jiems vis dėlto buvo galima rasti atitikmenų tikrovėje, – ar būtų kalbama apie rusėnų stačiatikių dvasininkų tamsumą, ar apie bažnytinės slavų kalbos išmanymo stygių ir pan. Todėl Skargos požiūrį galima apibūdinti kaip kaimyniškai geranorišką, nors ir reiškiamą su stipriu savo pranašumo patosu. Nieko panašaus negalime įžvelgti Sakrano atveju. Dėl šių priežasčių nebūtume linkę Skargos statyti į vieną gretą su Sakranu ar Herbestu, o jo paties veikalą *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* norėtume vertinti nuosaikiau negu garsus bažnytinės unijos istorijos tyrėjas Borysas Gudziakas, kuris šį Skargos veikalą vertino kaip stambaus masto poleminę ataką prieš rusėnų kultūrinio ir bažnytinio orumo jausmą<sup>59</sup>. Tiek lyginamoji šių dviejų skirtingų autorių tekstų analizė, tiek vėlesnė šių veikalų „karjera“ ir jų poveikis istorijos raidai

<sup>56</sup> Józef Tretiak, *op. cit.*, p. 24–26.

<sup>57</sup> Plg. Ioannes Sacranus, *Elucidarius errorum ritus ruthenici*, [Cracoviae, 1501,] f. iii recto–vi verso.

<sup>58</sup> *Ibid.*, f. iv recto: „Dicta doctorum Graecorum suscipiunt dummodo nihil adversus eorum errores in eis invenerint. Si vero, quod ex eis quod adversum sectionem et ritum eorum erroneum fieret acceperint, corrupta dicunt et vicia et ac fidem eis adhibere non debere asseverant.“

<sup>59</sup> Borys A. Gudziak, *op. cit.*, p. 85–86.

rodo, kad turime du skirtingos perspektyvos veikalus<sup>60</sup>. Taip jau susiklostė, kad Fortūna buvo palankesnė būtent Skargai ir jo veikalui.

## 2. VILNIETIŠKAS MOMENTAS

Kaip jau sakytą, Skarga savo literatūrine veikla pirmiausia pasireiškė Vilniuje. Nuo pat savo atvykimo į Vilnį jis vadovavo disputams ir sakė didelio atgarsio sulaukdavusius pamokslius. Seniai yra žinomi jo laimėjimai sugrąžinant kelias dešimtis Lietuvos protestantų vien per pirmuosius veiklos Vilniuje metus<sup>61</sup>. Taip pat seniai žinoma, kad mums šiame straipsnyje ypač rūpimas veikalas *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* išsirutuliojo iš jo sakytų pamokslių. Tačiau atrodo, kad iki šiol niekas nebandė detaliau rekonstruoti šio veikalo parašymo aplinkybių ir jų susieti į logiškai nuoseklią visumą. Vienur, pavyzdžiui, teigiama, kad Skarga šį veikalą parašė prašomas savo pamokslių klausytojų<sup>62</sup>, kitur – kad jis buvo išspausdintas ar net ir parašytas jėzuitų Lenkijos viceprovincijolo Pranciškaus Sunierio įgaliojimu<sup>63</sup>. Matydami skirtingų autorių skirtingai perteikiamus vaizdus ar visumos dalis, mes priėjome prie nuomonės, kad visi jie kalba apie tą patį dalyką, tik pabrėžia skirtingus aspektus. Tad pabandykime pastaruosius suderinti taip, kad kiekvienas rastų deramą vietą

<sup>60</sup> Taip teigdami turime omenyje visuotinai žinomą faktą, kad Skargos veikalas ir jo paties veikla turėjo teigiamą poveikį 1596 m. sudarytai Brastos bažnytinei unijai. Skargos išsakyta kritika, ko gero, iš tikrųjų paskatino ir LDK bei Lenkijos stačiatikių lyderius pagaliau susirūpinti apvertkinta to meto stačiatikių švietimo būkle (plg. Józef Tretiak, *op. cit.*, p. 78; 99). Atsižvelgdami į tai, kad Skargos pastangos reikšmingai pasitarnavo katalikų veikimo Vilniuje intensyvumui ir sėkmei, galime manyti, kad jis suteikė vieną iš impulsų vietiniams stačiatikiams burtis į Šv. Dvasios broliją, kuri netrukus tapo svarbiu stačiatikių atsinaujinimo židiniu ir atsparos punktu Lietuvos sostinėje (plačiau apie tai žr. Darius Baronas, „Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.“, in: *Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė* (= *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5), Vilnius: LKMA, 2012, p. 47–97.

<sup>61</sup> Žr., pvz., Janusz Tazbir, *Piotr Skarga: Siermierz kontrreformacji*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo Wiedza powszechna, 1978, p. 71.

<sup>62</sup> Pvz., Józef Tretiak, *op. cit.*, p. 58.

<sup>63</sup> Pvz., Bolesław Kumor, „Geneza i zawarcie unii brzeskiej“, in: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, Praca zbiorowa pod redakcją: Ryszarda Łuznego, Franciszka Ziejki i Andrzeja Kępińskiego, Kraków: Universitas, 1994, p. 27. Taip pat plg. Kazimierz Chodnicki, *op. cit.*, p. 207–208, 213; Magdalena Komorowska, *op. cit.*, p. 42; Krzysztof Koehler, *op. cit.*, p. 70–71.

lokalioje Vilniaus istorijos perspektyvoje. Juo labiau kad tam gerą pradžią padarė dar 1934 m. Kazimierz Chodynickis, vienoje vietoje sukaupęs beveik visus mums rūpimus faktus<sup>64</sup>.

Visų pirma reikia pabrėžti, kad šis Skargos prounijinis veikalas buvo parašytas apie 1574 m. Tokį dalyką jau senokai išsakė ir aiškiai dokumentavo Auguste Berga<sup>65</sup>. Apie tai aiškiais žodžiais kalba pats Skarga laiške viceprovincijolui Pranciškui Sunierui<sup>66</sup>. Tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad tada parašytas tekstas veikiausiai reprezentavo tik pirmąją redakciją. Rašydamas apie Florencijos uniją (kurią jis datavo 1438 m.), Skarga pažymėjo, kad nuo to laiko jau prabėgo 138 metai, vadinasi tą savo veikalo dalį jis rašė būtent 1576 m.<sup>67</sup> Todėl tikriausiai kaip tik tais metais veikalas *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* ir buvo užbaigtas rašyti, veikiausiai po to, kai Skarga 1575 m. vasarą (birželį ar liepą)<sup>68</sup> užbaigė savo pirmąjį poleminį veikalą prieš Volaną *Pro sacratissima eucharistia*. Jis buvo parašytas reaguojant į 1574 m. Loske išėjusią Volano knygą, mūsų laikais žinomą tik iš pavadinimo *Vera orthodoxa vetusque in ecclesia sententia....* Tokius dalykus dėstant tik dar labiau išryškėja, kokia įtempta buvo vos spėjusio į Vilnių atvykti Skargos darbuotė. Šalia tiesioginių bažnytinių pareigų ir apaštalavimo, jis sugebėjo rasti laiko dar ir rašymui bei skaitymui. Pirmiausia parašė veikalą už bažnytinę uniją, jo dar neišspausdinus, puolė žodžiu ir raštu polemizuoti su Volanu, paskui vėl sugrįžo prie bažnytinės unijos reikalo. Taip jis veikė, atsidūręs Vilniuje, pačiame konfesinės polemikos sūkurėje. Kadangi veikale *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* minimi ne tik stačiatikiai, bet nemažai dėmesio skiriama ir protestantams, galime manyti, kad jį rašydamas Skarga siekė tartum vienu metu nušauti du zuikius: ir patraukti/pamokyti stačiatikius, ir įgelti protestantams.

<sup>64</sup> Kazimierz Chodynicki, *op. cit.*, p. 207–208.

<sup>65</sup> Auguste Berga, *op. cit.*, p. 195.

<sup>66</sup> *Listy ks. Piotra Skargi T.J. z lat 1566–1610*, podług autografów wydał i objaśnił ks. Jan Sygański T.J., Kraków: Nakładem wydawnictw Towarzystwa Jezusowego, 1912, Nr. 33, p. 62: „Nuper cum essemus apud dominum capitaneum Samogitiae, dominus advocatus se mihi prodidit, quod libellum meum de schismate polonice conscriptum, quem rogatu ipsius cuidam Rutheno obtuleram, sine nomine imprimi curasset. Quae res me valde perterrituit molestiaque affecit, statimque quam primum potui domino Plazae scripsi, ut rem impediret. Vestram etiam Reverentiam rogo illi scribat, quamvis vix aliquid esse hactenus factum credo“ (Vilnius, 1574.IX.30).

<sup>67</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 416.

<sup>68</sup> Kęstutis Daugirdas, *op. cit.*, p. 105.

Kokie išoriniai veiksniai ir aplinkybės paskatino Skargą raštu išdėstyti savo mintis apie bažnytinę vienybę? Mūsų žiniomis, kiek detaliau šį klausimą nagrinėjo puikus Skargos literatūrinio palikimo žinovas Józefas Tretiakas. Jo manymu, būtent Skargos pamokslų klausęsi stačiatikiai ir buvo tie žmonės, kurie paveikti jo žodžio ir argumentų galios, išreiškė pageidavimą, kad Skarga tai, ką skelbia gyvu žodžiu, paskelbtų ir spausdintu tekstu<sup>69</sup>. Atitinkama teksto *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* vieta, mūsų manymu, neleidžia daryti tokios vienareikšmės įžvalgos. Kaip jau minėjome šiek tiek anksčiau, Skarga tik anonimiškai mini jį paskatinusius rašyti „kai kuriuos“ žmones, o pastarųjų konfesinė priklausomybė ima ryškėti tik iš to, kad iškart po to užsimenama apie Vilniaus vyskupą Valerijoną Protasevičių<sup>70</sup>. Taip pat reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas vos parašyto veikalo rankraštį kone pasisavino ir stengėsi jį išleisti anonimiškai<sup>71</sup>. Toks lengvabūdiškas poelgis paskatino Skargą stabdyti tokį iniciatyvumą, ir tai, ko gero, buvo viena iš priežasčių, kodėl veikalas pasirodė tik po trejų metų. Dar viena priežastis, dėl kurios parašytas veikalas negalėjo būti išleistas tučtuojau, buvo ta, kad jėzuito parašytas veikalas būtinai turėjo gauti aukščiausios ordino vadovybės pritarimą<sup>72</sup>. Kadangi Skarga ypač aukštai vertino klusnumo dorybę ir discipliną (*melior est obedientia quam vita*), suprantama, kad teko laukti ir sulaukti vyresnybės leidimo, ir būtent šis dalykas, manytume, kaip tik ir atsispindi įvairių autorių tekstuose, kai jie pabrėžia viceprovincijolo Sunierio vaidmenį išleidžiant veikalą *Apie Dievo Bažnyčios vienybę*.

Koks buvo Rotundo vaidmuo? Ar jį galima apriboti vien tik minėtu lengvabūdišku, nors ir religinio uolumo paskatintu poelgiu? Manytume, ne! Mat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Skarga, gavęs jam nemalonią žinią iš paties Rotundo, tučtuojau parašė laišką Tomui Plazai. Būtent šio Krokuvos Šv. Stepono bažnyčios klebono Skarga prašė sustabdyti savo knygos leidimą. Galbūt tokia aplinkybė leidžia kelti mintį, kad Rotundas buvo suskubęs rankraštį

<sup>69</sup> Józef Tretiak, *op. cit.*, p. 58.

<sup>70</sup> Žr. išn. 17.

<sup>71</sup> Marja Baryczowa, „Augustyn Rotundus Mielecki, wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“, *Ateneum wileńskie*, 1936, t. 11, p. 126.

<sup>72</sup> Galima atkreipti dėmesį ir į tai, kad anais laikais Vilniuje dar buvo juntamas gerų, patyrusių spaustuvininkų trūkumas, todėl neatsitiktinai pirmosios Skargos knygos, vertinant pagal jų tipografijos kokybę, atrodo gana kukliai. Plačiau apie tai žr. Magdalena Komorowska, *op. cit.*, p. 159–160.

išsiųsti į Krokuvą. Kas žino, jei ne Rotundo skuba ir Skargos reakcija, gal garsioji knyga *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* būtų išėjusi visai ne Vilniuje?

Taip pat norisi atkreipti dėmesį į dar vieną dalyką. Mums žinomi tyrėjai, aiškindami, kodėl Skarga šią savo knygą dedikavo Lenkijos ir Lietuvos stačiatikių lyderiui, Kijevo vaivada ir Voluinės maršalkai Konstantinui Ostrogiškiui (1526–1608), paprastai remiasi ta informacija, kuri randama pačiame knygos *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* tekste. Juk čia Skarga prisiminė, kad jis ir Ostrogiškis pirmą kartą atsidūrė viename būryje tuo metu, kai pirmajam teko pareiga sakyti laidotuvių pamokslą mirus Voinicos kaštelionui Jonui Kristupui Tarnovskiui (1567 m.), o antrajam – dalyvauti savo svainio laidotuversė. Skargos pamokslas, kuriame jis palietė ir bažnytinės vienybės reikalą, Ostrogiškiui padarė teigiamą įspūdį, todėl pastarasis išreiškė norą kartu su juo ir kitu garsiu pamokslininku, dominikonu Melchioru iš Mościskų, padiskutuoti privačiai išganymo tema<sup>73</sup>. Nors toks pokalbis taip ir neįvyko, Skarga kaip jo pakaitalą pateikė būtent bažnytinės vienybės temai skirtą knygą, ją dedikuodamas ne kam kitam, o tam pačiam Ostrogiškiui. Tačiau manytume, verta atkreipti dėmesį ir į mūsų jau cituotą 1574 m. rugsėjo 30 d. laišką, kuriame Skarga užsiminė apie Rotundo jam iškrėstą akibrokštą. Šiame laiške jis pažymėjo, kad tą lenkų kalba parašytą knygą jau dedikavęs „tūlam rusėnui“, „jo paties [suprask – Rotundo] raginimu“<sup>74</sup>. Savo didžiąją knygą apie Skargą parašęs Auguste Berga, perpasakodamas tą patį laišką, manė, kad čia kalbama apie tai, jog Skarga bus paskolinęs savo rankraštį tūlam rusėnui pasiskaityti<sup>75</sup>. Mūsų manymu, žodis „obtuleram“ nurodo ne šiaip knygos paskolinimą, bet būtent knygos dedikavimą<sup>76</sup> tam tikram rusėnui, kurio tapatybė viešai atsiskleidė knygą išleidus. Taigi galime daryti išvadą, kad Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas patarė Skargai, kam reikėtų dedikuoti jo šviežiai parašytą knygą *Apie Dievo Bažnyčios vienybę*. Gal toks patarimas ir nebuvo ypač genialus ar pačiam Skargai labai jau reikalingas, bet vis dėlto jis rado reikalą apie tai užsiminti dalykinio pobūdžio laiške.

Kaip matome, tiek vyskupo Valerijono Protasevičiaus pagalba rusėniškomis knygutėmis Skargai, tiek Rotundo „paslaugumas“, tiek kitų „kai kurių“ žmonių raginimai ir palaikymas jam rašant mūsų žvilgsnį kreipia į Vilniaus

<sup>73</sup> Kazimierz Chodynicki, *op. cit.*, p. 210–211.

<sup>74</sup> Žr. išn. 63.

<sup>75</sup> Auguste Berga, *op. cit.*, p. 195, išn. 2: „... qu'il a prêté à un Ruthène son manuscrit...“.

<sup>76</sup> Plg. Janusz Tazbir, *op. cit.*, p. 70.

katalikų terpę. Šia proga svarbu pastebėti, kad knygos *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* leidybos išlaidas apmokėjo Vilniaus katedros kapitula, tam tikslui skyrusi 8 kapas grašių<sup>77</sup>. Manytume, visi čia ką tik minėti faktai rodo, kad lemiamą išorinių aplinkybių postūmį Skargos veikalui atsirasti suteikė visų pirma Vilniaus katalikai.

Gerai žinoma, kad galiausiai išėjęs naujasis veikalas sulaukė didelio atgarsio: į jį buvo reaguojama arba labai palankiai, arba labai priešiška. Skarga nebuvo abejingas savo veikalų tolesniam gyvenimui, todėl nuoširdžiai džiaugėsi knygos *Apie Dievo Bažnyčios vienybę* sėkme<sup>78</sup>. Žinoma, nenutylėjo ir tokio dalyko: kai 1589 m., lydėdamas karalių Zigmantą Vazą į Taliną, pakeliui buvo trumpam apsistojęs Vilniuje, jis čia galėjo rasti tik vieną defektuotą savo knygos egzempliorių, mat kitus buvo „supirkę ir sudeginę turtingieji rusėnai“<sup>79</sup>. Kone absoliuti dauguma tyrėjų tokiais rusėnais laiko stačiatikius, kurie savo nepasitenkinimą Skargos dėstomomis mintimis išreiškė būtent tokiais drastiškais veiksmais. Bet vis dėlto galbūt vertėtų atkreipti dėmesį ir į Józefo Tretiako dar 1912 m. išsakytą prielaidą, kad neįtikusią knygą išpirkti ir sudeginti buvo suinteresuoti ne tik stačiatikiai rusėnai, bet ir rusėnai protestantai, mat būtent protestantus Skarga savo veikale pliekė kur kas stipriau negu stačiatikius<sup>80</sup>. Toks dalykas rodo, kad reikia skaityti ne tik paties Skargos ir ne vien naujausius veikalus, bet ir praėjusio amžiaus autorių knygas, kuriose gal kur nors tebeslypi kokie nors mums dar nežinomi „mūsų“ atradimai.

#### ŠALTINIAI IR SENOJI LITERATŪRA

Ankstyvieji Šv. Kazimiero „gyvenimai“, sud., įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004.

HERBEST BENEDYKT, „Wiary Kościoła rzymskiego wywody y greckiego niewolstwa historia, dla jedności“, in: *Русская историческая библиотека*, t. 7, kn. 2, Петербург, 1882, skil. 581–600.

KOJALAVIČIUS-VIJŪKAS ALBERTAS, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 1–2 dalis, sud. Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003–2004.

<sup>77</sup> Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1916, p. 59–60.

<sup>78</sup> Magdalena Komorowska, *op. cit.*, p. 32–33.

<sup>79</sup> Piotr Skarga, *op. cit.*, skil. 529.

<sup>80</sup> Józef Tretiak, *op. cit.*, p. 70.

Listy ks. Piotra Skargi T.J. z lat 1566–1610, podług autografów wyd. i obj. ks. Jan Sygański T. J., Kraków: Nakładem wydawnictw Towarzystwa Jezusowego, 1912.

SACRANUS IOANNES, *Elucidarius errorum ritus ruthenici*, [Cracoviae, 1501].

SKARGA PIOTR, „O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu z przestrogą i upominaniem do narodów ruskich przy grekach stojących: Rzecz krótka na trzy części rozdzielona“, in: *Русская историческая библиотека*, t. 7, kn. 2, Петербург, 1882, skil. 223–526.

## LITERATŪRA

BARYCZ HENRYK, „Jan z Oświęcimia zwany Sakranem“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 10/3, s. 46, Wrocław etc.: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1963, p. 467–468.

BARYCZOWA MARJA, „Augustyn Rotundus Mieleski, wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“, *Ateneum wileńskie*, t. 10, 1935, p. 44–96; t. 11, 1936, p. 117–172.

BARONAS DARIUS, „Stačiatikių Šv. Dvasios brolijos įsisteigimas Vilniuje 1584–1633 m.“, in: *Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė* (= *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5), Vilnius: LKMA, 2012, p. 47–97.

BERGA AUGUSTE, *Pierre Skarga (1536-1612): Un Prédicateur de la cour de la Pologne sous Sigismond III. Étude sur la Pologne du XVI<sup>e</sup> siècle et la protestantisme polonais*, Paris: Société française d'imprimerie et de librairie, 1916.

CHODYNICKI KAZIMIERZ, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska, 1370-1632*, Warszawa: Kasa im. Mianowskiego – Instytut popierania nauki, 1934 (naujas leid. 2005).

DAUGIRDAS KĘSTUTIS, *Andreas Volanus und die Reformation im Grossfürstentum Litauen*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2008.

GILL JOSEPH, *The Council of Florence*, Cambridge: At the University Press, 1959.

GUDZIAK BORYS A., *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 2001.

HALECKI OSCAR, *From Florence to Brest (1439–1596)*, Rome: Sacrum Poloniae Mil-  
lenium, 1958.

HERNAS CZESŁAW, *Barok*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999.

KAMUNTAVIČIENĖ VAIDA, „LDK jėzuitų požiūris į Lenkijos-Lietuvos valstybės valdymą XVII a.“, in: *LKMA Metraštis*, 2001, t. 19, p. 151–166.

KOEHLER KRZYSZTOF, *Boży podżegacz. Opowieść o Piotrze Skardze*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury & Wydawnictwo Sic!, 2012.

KOMOROWSKA MAGDALENA, *Prolegomena do edycji dzieł Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012.

Ks. Piotr Skarga (1536-1612). *Życie i dziedzictwo. Rok jubileuszowy*, redakcja Roman Darowski SJ i Stanisław Ziemiański SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, Wydawnictwo Ignatianum, 2012.

KUMOR BOLESŁAW, „Geneza i zawarcie unii brzeskiej“, in: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, Praca zbiorowa pod redakcją:

- Ryszarda Łuźnego, Franciszka Ziejki i Andrzeja Kępińskiego, Kraków: Universitas, 1994, p. 26–44.
- KURCZEWSKI JAN, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, d. 1–3, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1908–1916.
- LEBEDYS JURGIS, *Mikalojus Daukša*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
- ŁUŻNY RYSZARD, „Księdza Piotra Skargi SJ widzenie Wschodu chrześcijańskiego”, in: *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 2: *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, pod red. Stanisława Stępnia, Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1994, p. 69–75.
- NAUMOW ALEKSANDER, „Kultura prawosławna na ziemiach polsko-litewskich (zarys dziejów)”, in: Idem, *Wiara i historia: Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich (Krakowsko wileńskie studia slawistyczne = Krokuvos ir Vilniaus slavistikos tyrinėjimai*, t. 1), Kraków: Instytut filologii słowiańskiej UJ, 1996, p. 11–44.
- OBIREK STANISŁAW, „Teologiczne podstawy pojęcia jedności w dziele ks. Piotra Skargi *O jedności Kościoła Bożego*”, in: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, praca zbiorowa pod red.: Ryszarda Łuźnego, Franciszka Ziejki i Andrzeja Kępińskiego, Kraków: Universitas, 1994, p. 183–199.
- OBIREK STANISŁAW, „Wkład ks. Piotra Skargi w przygotowanie unii brzeskiej”, in: *Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość 1596–1996. Materiały międzynarodowego sympozjum*, 19–20 listopada 1996, Kraków: Wydawnictwo naukowe Papieskiej akademii teologicznej, 1998, p. 187–200.
- OBIREK STANISŁAW, *Wizja Kościoła i państwa w kazaniach ks. Piotra Skargi*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1994.
- RABIKAIUSKAS PAULIUS, *Krikščioniškoji Lietuva: Istorija, hagiografija, šaltinių tyra*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002.
- SITKOWA ANNA, *Piotra Skargi potyczki z ludźmi epoki*, Kielce: Szumacher, 2000.
- STRADOMSKI JAN, *Spory o „wiarę grecką” w dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków: Scriptum, 2003.
- TAZBIR JANUSZ, *Piotr Skarga: Szermierz kontrreformacji*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo Wiedza powszechna, 1978.
- TRETIAK JÓZEF, *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1912.
- VAITKEVIČIŪTĖ VIKTORIJA, *LDK katalikiškas baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

## Piotr Skarga's Didactical Approach to Ruthenians

### Summary

The aim of this article is to discuss the image of Ruthenians as it is conveyed in one of the most famous Piotr Skarga's works *On the Unity of the Church of God under One Shepherd and on the Greek Separation from that Unity* (Vilnius, 1577). The contention of this article is that Skarga's image of Ruthenians is far from hostile, as it might appear from a modern point of view, but rather, it is relatively favourable as compared to more strident assertions on the topic of church union as expressed by such writers as John Sacranus (in *Elucidarius errorum ritus ruthenici* as of 1501) or Benedykt Herbest (in *Exposition of the Faith* as of 1586). To prove his thesis the author of the present article analyzed the role played by the Greeks in the narrative of Skarga. It has become clear that Skarga laid the blame of the schism almost solely on the anti-unionist Greeks and their seductive designs with regard to simple-minded Ruthenians, thus exonerating the latter from this kind of defection from Church unity. Skarga treated local Polish-Lithuanian Ruthenians far more favourably and saw them as much more well-disposed towards Church unity than the Muscovites to whom he reserved the anti-Catholic opprobrium. The author of the present article has also drawn special attention to the local circumstances that proved conducive to the writing of Skarga's book under consideration. It is widely known that this treatise was composed in 1574, but this date must be considered as the date indicating the time of the composition of the first draft. The final draft was produced in 1576, and the book itself published in 1577. The people who inspired Skarga to write this pro-union treatise were first of all the Catholics of Vilnius, among whom Bishop Valerian Protasevich and Vilnius advocate Augustyn Mieleski Rotundus seem to have been most active in this regard. Rotundus was also a man who advised Skarga to dedicate his book to the Ruthenian magnate Constantine Ostrogski. Although such an advice looks likely to have been redundant, this fact along with other activities related to the production of the book show how deeply and actively Skarga and his immediate Catholic milieu were involved in confessional polemics that ran simultaneously against the so-called schismatics and Protestants.